

Johan III och stadfästelsen av 1571 års kyrkoordning

I kyrkohistoriska och andra historiska framställningar går Sveriges första protestantiska kyrkoordning genomgående under namnet Kyrkoordningen av år 1571 (KO 1571), under det att man i modern juridisk litteratur oftast talar om Kyrkoordningen av år 1572.¹ Till grund för sistnämnda formulering ligger en uppfattning, vilken omfattas av såväl historiker som jurister, nämligen att kyrkoordningen »antogs» på ett kyrkomöte år 1572.² Först därigenom – mena de

¹ Vad angår den av jurister använda benämningen på KO nöjer jag mig med följande exempel:

a) 1572 års kyrkoordning förekommer i Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken. I. Förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m.m. (1913) s. 80; J. E. ALMQUIST: Strödda bidrag till civilrättens historia (1953) s. 11; G. HAFSTRÖM: Från fästning med fastar till trolovning »annorledes» (KA 1964) s. 173; N. HERLITZ: Grunddragen av det svenska statskicketets historia. 5 uppl. (1957) s. 122 (jfr nästa not); I. NYLANDER: Studier rörande den svenska äktenskapsrättens historia (Acta Univ. Stockh., Studia jur. Stockh. 12; 1961) s. 15 m.fl. ställen; N. STJERNBERG: Några blad ur horsbrottets historia i svensk rätt (Festskrift för ... Grotenfelt ... 1929) s. 134; B. EKEBERG: Giftermålsbalken (Minnesskrift ägnad 1734 års lag ... I, 1934) s. 204; G. STJERNSTEDT: Äktenskapsskillnad (Minnesskrift ägnad 1734 års lag ... II, 1934) s. 73.

b) Formuleringen 1571 års kyrkoordning har däremot brukats t.ex. av C. A. REUTERSKIÖLD: Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt. III. Samhällsförfattningen. 3. Korporations- och kyrkorätt (1919) s. 73; G. THULIN i inledningen s. IX till 1686 års kyrkolag utg. av Samfundet pro fide et christianismo (1936); H. G. F. SUNDBERG: Kyrkorätt (1948) t.ex. s. 4, 34, 46, 59 (jfr nästa not).

² Här må först erinras om vad som anfördes av J. J. NORDSTRÖM i inledning till Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686 (Handlingar rörande Sveriges historia ... Andra serien II. avd. I, 1872), där det s. XVII heter: »På ett enligt konungens mandat i augusti 1572 sammankallat konsilium i Uppsala blev denna kyrkoordning av biskopar och prästerskap till efterrättelse antagen» (kurs. här).

som använda beteckningen KO 1572 – blev KO gällande. Flertalet av dem som dela nämnda åsikt om 1572 års kyrkomöte (historiker och andra)³ har dock icke dragit konsekvensen att datera KO till år 1572.

Ett skäl att beteckna kyrkoordningen på sistnämnda sätt kan man säga sig ha i ingressen till 1686 års kyrkolag, där det heter, att kyrkoordningen blev tryckt år 1571 »och året därefter av samtliga rik-

Säkerligen har detta yttrande spelat en stor roll för uppfattningen om 1572 års kyrkomöte.

Bland övriga uttalanden om att kyrkoordningen »antogs» (resp. »stadfästes» eller »bekräftades») på kyrkomötet 1572 må – vad angår kyrkohistoriska eller andra historiska framställningar – följande antecknas: H. ALMQUIST i Svenska folkets historia. Bd 2 (1922) s. 211; A. ANDRÉN: Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv. Skriftermål och fasta (Saml. o. stud. till sv. kyrkans hist. 27, 1952) s. 122; DENS: Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv (Saml. o. stud. etc. 32, 1954) s. 234; L. A. ANJOU: Svenska kyrkoreformationens historia. 2 avd. (1850) s. 197 f, 200; T. BERG i Sveriges riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning ... I: 2 (1935) s. 267 f; Y. BRILIOTH: Svensk kyrkokunskap. 2 uppl. (1946) s. 91; E. HILDEBRAND: Svenska statsskickets historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar (1896) s. 308 (jfr dock Hildebrands försiktigare formulering i Sveriges historia intill tjugonde seklet. IV, 1904, s. 141); O. HOLMDAHL: Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. I (1912) s. 46; Hj. HOLMQUIST i Svenska kyrkans historia. III: 1 (1933) s. 450; S. KJÖLLERSTRÖM: Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV ... (1935) s. 263 f; DENS: Svenska förarbeten till kyrkoordningen av år 1571 (Saml. o. stud. till sv. kyrkans hist. 2, 1940) s. 34; DENS. i SOU 1955: 47 s. 23; J. ROSÉN i S. CARLSSON–J. ROSÉN: Svensk historia I (1962) s. 473 (»antogs som rättesnöre för gudstjänsten»); KERSTIN STRÖMBERG-BACK: Lagen, rätten och läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid (1963) s. 195. – Jfr även forts. av texten samt nedan noterna 5–7 och 16–17.

I arbeten av jurister finns uppgift om att KO antogs på 1572 års kyrkomöte bl.a. i N. HERLITZ s. 59, 83; CHR. NAUMANN: Sveriges statsförfattnings-rätt I (1879) s. 192; SUNDBERG s. 4 (jfr föreg. not). Se även G. THULIN s. IX, där det – tydligen under direkt påverkan av NORDSTRÖMS uttalande (se ovan) – heter, att KO fick »en kyrklig sanktion» av konsiliet i Uppsala, »där den av biskopar och präster *antogs till efterrättelse*» (kurs. här; jfr nedan not 21). – Här må också erinras om följande uttalande av S. GRUNDMANN i Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht Bd 11, h. 1–2 (1964) s. 217 (i en rec. av Nylanders ovan not 1 nämnda avh.): »... die von Laurentius Petri ... ausgearbeitete Kirchenordnung, die 1572 auf dem Konzil von Uppsala angenommen worden ist».

³ Se i föreg. not anf. arbeten.

sens inbyggare antagen».⁴ Denna formulering lockade S. Wilskman att i Swea rikes ecclesiastiqve werk (1760) förklara, att kyrkoordningen var »på riksdagen (sic!) 1572 vedertagen».⁵ De citerade orden i KL 1686 ledde också dåvarande professorn, sedermera domprosten i Uppsala Anders Knös på villovägar; i den av honom 1838 utgivna 3:e uppl. av S. Baelter: Historiska anmärkningar om kyrko-ceremonierna hette det nämligen, att KO året efter det att den hade tryckts »av samtliga riksens inbyggare gillades och såsom en allmän lag antogs»⁶ (kurs. här). Här skall emellertid lämnas därhän, om kyrkolagens ingress kan ha fört även nutida författare vilse. Ingen sådan har direkt påstått, att KO blev antagen år 1572 av »samtliga riksens inbyggare». Någon tvekan om att det möte år 1572, vilket spelar en roll i förevarande sammanhang, var ett kyrkomöte har icke framförts.⁷ Spörsmålet om vilken roll det här var fråga om är emellertid avgörande för dateringen av KO.

Tryckningen år 1571 av kyrkoordningen⁸ skedde på Johan III:s be-

⁴ I not 1 citerad ed. av 1686 års kyrkolag s. 2. – Detta är icke den enda felaktiga historiska uppgiften i den av Erik Lindschöld författade ingressen till KL.

⁵ S. WILSKMAN: Swea rikes ecclesiastiqve werk ... (1760) s. 380. Den andra uppl. var i fråga om sin första del (1781) identisk med 1760 års uppl.

⁶ S. BAELTER: Historiska anmärkningar om kyrko-ceremonierna ... 3 uppl. Med tillägg och förändringarna enligt 1809 års handbok samt de wigtigaste svenska kyrkowäsendet rörande författningar från författarens död af A. K. (Anders Knös) s. 73 jämte not m. Ang. Knös' författarskap i detta fall se t.ex. Nordisk familjebok 2 uppl. bd 2 (1904) sp. 645. – I de två tidigare upplagorna av Baelters arbete – 1762 s. 71 och 1783 s. 53 – finns uppgift endast om *kyrkomötets* beslut (se om detta forts. av texten).

⁷ Givetvis bortser jag ifrån vad L. G. RABENIUS: Lärobok i svenska kyrkolagfarenhet (1836) s. 25 f anför i frågan. Hans uppfattning om 1572 års möte som »ett ... så kallat provinsial-konsilium», där endast »ett ej särdeles betydligt antal präster» var närvarande, må dock här anföras som exempel på forskningsläget under 1830-talet i fråga om 1500-talet. Tilläggas bör då även, att Rabenius menade, att KO visserligen trycktes år 1571 men ej blev »bekräftad» förrän 22/8 1572, dvs. av nämnda »provinsial-konsilium», och att KO aldrig stadfästes av konungen (se forts. av texten).

⁸ Then swenska kyrkeordningen ... tryckt i Stocholm ... anno domini MDLXXI. – I modern tid ha omtryck skett dels år 1872 i Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Avd. I (se ovan not 2), dels år 1932 (av Samfundet pro fide et christianismo) under den mindre lyckade titeln: »Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571». Om författarskapet till kyrkoordningen se forts. av texten samt not 10. – Hänvisningar i det följande till KO avse sistnämnda edition.

fallning.⁹ Säkert hade han också utövat ett i vissa fall betydande inflytande, då det gällde att på grundval av Laurentius Petri förslag till KO definitivt utforma bestämmelserna i denna.¹⁰ Men icke nog härmed. I ingressen («Till läsaren»)¹¹ angavs uttryckligen, att konungen hade stadfäst kyrkoordningen till efterrettelse. Det hette härom, att konungen »vill ock, att alla över hela riket vid tillbörligt straff uti kyrkans handlingar sig efter denna ordningen hålla och rätta skola».¹²

Då Johan III lät utfärda kallelse till kyrkomötet 1572 («den synodus som efter vår befallning skall hållas med klerkeriet»)¹³ var det *icke* för att få kyrkoordningen bekräftad. Vad syftet var framgår av den ed, som prästerna på konungens order avgåvo vid kyrko-

⁹ Ingressen till KO («Till läsaren») s. 16.

¹⁰ Att till grund för KO låg ett av Laurentius Petri utarbetat förslag behöver icke visas. Det må här vara nog att erinra om hans till Erik XIV överlämnade förslag av år 1561 (E. FÄRNSTRÖM: Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning av år 1561, Saml. och stud. till sv. kyrkans hist. 34, 1956; jfr S. KJÖLLERSTRÖMS rec. i Hist. tidskr. 1957 s. 403 ff). – Frågan om Johan III:s inverkan på den slutliga utformningen av KO har då och då dykt upp i litteraturen, alltsedan den av JOHANNES MESSENIUS i Scandia illustrata VII s. 15 f (1702) framförda uppfattningen om ett sådant inflytande blev känd. Den fullständigaste behandlingen av spörsmålet finns i S. KJÖLLERSTRÖM: Kräkla och mitra. En undersökning om biskopsvigningar i Sverige under reformationstidevarvet (Bibliotheca theologiae practicae 19, 1965) spec. s. 54 ff; jfr även Å. ANDRÉN: Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv. Skriftermål och fasta (Saml. o. stud. till sv. kyrkans hist. 27, 1952) s. 244; DENS: Högmässa och nattvardsgång (Saml. o. stud. till sv. kyrkans hist. 32, 1954) s. 194 f; B. AHLBERG: Laurentius Petris nattvardsuppfattning (Studia theologica lundensia. 26, 1964) s. 15 f; HILDEBRAND i Sveriges hist. intill tjugonde seklet s. 141. – ANJOU s. 195 och O. AHNELT: Laurentii Petri handskrifna kyrkoordning (LUA XXIX, 1892–1893) s. 39 avvisade tanken på ett inflytande från Johan III. Jfr nedan not 23.

¹¹ Ingressen till KO s. 16.

¹² ANJOU s. 195 har tydligen hyst en viss tvekan rörande Johan III:s stadfästelse. Konungens »vilja och befallning» finns blott – heter det – i företalet till KO (jfr KJÖLLERSTRÖM: Svenska förarbeten s. 34). Ett så formalistiskt resonemang passar inte på 1500-tals-förhållandena. Säkert hade Johan III granskat även nämnda formulering i ingressen till KO (jfr KJÖLLERSTRÖM: Kräkla och mitra s. 60 not 65). Att ingressen, såsom B. AHLBERG s. 16 har menat, blott är »att betrakta som ärkebiskopens personliga uttalande», är mer än osannolikt. – Se även ovan not 7 om RABENIUS' uppfattning.

¹³ SRA II s. 433; jfr KJÖLLERSTRÖM s. 64 not 74.

mötet¹⁴ och som säkerligen hade formulerats i konungens kansli. Prästerna lovade i denna ed att »alldeles» förhålla sig »efter den kyrkoordning som är av ärkebiskop Lars i Uppsala skriven och av h. k. m:t bekräftad».¹⁵ Någon *prästerlig bekräftelse* av kyrkoordningen ansåg sig Johan III säkert icke behöva. Källorna lämna icke något stöd för uppfattningen, att konungen sammankallade kyrkomötet »för att få den tryckta kyrkoordningen vederbörligen antagen av prästerskapet»,¹⁶ eller ens för åsikten, att han önskade att KO »måtte av prästerskapet vid ett kyrkomöte godkännas».¹⁷ Ännu mindre finns i källorna någon grund för påståendet, att Laurentius Petri »kunde av Johan utverka, att kyrkoordningen underställdes ett kyrkomötes prövning och godkännande».¹⁸ Vad angår Johan III:s tid stämmer icke heller uttalandet, att det »både under reformationstidevarvet och under stormaktstiden» var en »oomtvistad» princip, »att alla beslut, som rörde religionsformen, religionsenheten och rikets bekännelse, måste komma till stånd genom samverkan mellan konung och ständer».¹⁹

Sakläget var år 1572 helt analogt med det som förelåg något mer än 100 år senare, då Karl XI avfordrade prästerna ed på att de skulle efterleva 1686 års kyrkolag.²⁰ Lika litet som då var det år 1572 fråga om ett stadfästade eller antagande av KO. Både den senare och kyrkolagen hade utfärdats av kunglig maktfullkomlighet.²¹

¹⁴ SRA s. 445 ff; jfr KJÖLLERSTRÖM s. 64 f.

¹⁵ SRA s. 446; KJÖLLERSTRÖM s. 65.

¹⁶ BERG s. 267. ¹⁷ ANJOU s. 197.

¹⁸ HOLMQUIST s. 450. Jfr DENS.: De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571–1687. Ett bidrag till kyrkoorganisationens och kyrkolagstiftningens historia i Sverige (UUA 1908, Teologi I) s. 10.

¹⁹ S. LINDEGÅRD: Consistorium regni och frågan om kyrklig överstyrelse. En studie i den svenska kyrkoförfattningens teori och praxis 1571–1686 (Bibliotheca theologiae practicae, 5; 1957) s. 11. – Jag bortser här från att ordet »ständer» är mindre lyckligt valt. I viss mån har Lindegård (s. 11 not 15) observerat detta. – Vad Lindegård har anfört om antiliturgisternas syn på denna fråga, är intet bevis för att Johan III hade samma mening. – Beträffande andra delar av de tidsperioder Lindegård har nämnt skall här endast påpekas, att hans karakteristik icke heller passar in på Karl XI. Se vidare forts. av texten.

²⁰ Se FÖRF.: Barnkvävningen. En rättshistorisk studie (Skr. utg. av k. hum. vet.-samf. i Lund. LVIII, 1960) s. 91 samt not 13 därtill. Att i KL 1686 kap. XXII § 2 en dylik ed var föreskriven för *nyordinerade* präster innebar icke, att – såsom skedde – ed skulle avkrävas även alla *tidigare utnämnda* präster.

²¹ HOLMQUIST (s. 450) har konstaterat, att KO »proklamerades ... som gäl-

Det här sist anförda har betydelse även ur en annan synpunkt än den hittills berörda. 1572 års kyrkomöte nöjde sig nämligen icke med det uttalande om KO, vilket ingick i den avlagda eden. Ur en viktig synpunkt upptogs frågan om KO även i det mötesbeslut, som hade uppsatts av biskopen i Linköping Martinus Olai Gestricius och som undertecknades ett par dagar efter eden.²² Understrykas må, att det ifrågavarande uttalandet i mötesbeslutet icke gällde hela KO och alltså redan av denna anledning icke kan anses vara ett »antagande» eller en »stadfästelse» av kyrkoordningen.

En helt annan sak är att vad kyrkomötet sålunda beslöt kom att spela en betydelsefull roll i den kyrkopolitiska dragkampen mellan Johan III och oppositionen mot honom. I historiska framställningar härom har man emellertid i allmänhet tolkat det ifrågavarande beslutet så, att KO genom detta »antogs» eller »stadfästes» av kyrkomötet. På grund härav skall beslutet här beröras något närmare.

Kyrkoordningen avslutades med följande ord, vilka med största sannolikhet hade tillkommit på initiativ av Johan III:²³

»Ändock man haver sig beflitat, att vad som helst det är för stycnen, som nödtorftiga vara kunna, skulle inkomma i denna kyrkoord-

lande lag genom kunglig maktfullkomlighet», men han har trubbat av detta uttalande genom den ovan i texten (jfr not 18) citerade oriktiga uppgiften. Hos THULIN s. IX heter det, att KO utfärdades av konungen »utav egen maktfullkomlighet», varpå det tillägges: »Först efteråt fick den kyrklig sanktion» etc. (se ovan not 2). – Holmquist var på villovägar även då han kännetecknade KO som »lag» (ANJOU s. 197 gjorde detsamma). Om KO:s karaktär se bl.a. T. NORLIN: Svenska kyrkans historia efter reformationen I: 1 (1864) s. 283; S. KJÖLLERSTRÖM i SOU 1955: 47 s. 23; FÖRF. a. a. s. 45; jfr även SUNDBERG s. 4.

Vad angår KL 1686 må erinras därom, att denna visserligen förelades riksdagen men att detta skedde, först sedan Karl XI av egen maktfullkomlighet hade fastställt lagen, och att han kände sig oförhindrad att även senare införa en rad ändringar i KL, innan denna utgavs av trycket i slutet av år 1687. Se särskilt S. GRAUERS: Den svenska riksdagen under den karolinska tiden. Sveriges riksdag, historisk och statsvetenskaplig framställning . . . IV (1932) s. 100 ff; H. PLEJEL i Svenska kyrkans historia, V (1935) s. 18 ff; S. KJÖLLERSTRÖM: Karl XI och sockenstämman (Statsv. tidskr. 1955) s. 112 ff.

²² SRA II s. 441 ff. Det åsyftade stället i beslutet finns s. 443. Se härom bl.a. ANJOU s. 199 f; HOLMQUIST s. 450; KERSTIN STRÖMBERG-BACK, spec. s. 286 ff; KJÖLLERSTRÖM: Kräkla och mitra s. 65 f.

²³ a. a. s. 60. Det var framför allt på denna punkt ANJOU och AHNFELT (se ovan not 10) avvisade den uppfattning om Johan III:s inflytande, vilken ytterst går tillbaka på Messenius.

ningen, så kan likväl sakta ske, att några sådana stycken ännu fattas. Därmed må ock detta till beslutningen (till slut) sagt vara: Att där sådana stycken kunna finnas, må de väl med tiden härtill sätta varda.»²⁴

Genom detta uttalande hade Johan III hållit vägen öppen för en fortsatt reformpolitik på det kyrkliga området i den anda han ansåg riktig.²⁵ Då prästerna vid 1572 års kyrkomöte i den avlagda eden lovade att helt rätta sig efter kyrkoordningen, innebar detta, att *de instämde även i de ovan citerade orden om framtida förbättringar.*

I mötesbeslutet hette det emellertid bl.a.:

»Sedan hava vi ock så samfällt förenat oss, att man uti alla landsändar här i riket bliva skall vid de ceremonier och kyrkoseder, som här till dags ibland oss svenska och uti våra församlingar hava varit i bruk *och nu författade äro uti vår genom trycken utgångna kyrkoordning*, och ingalunda lida eller tillstädja vilja, att någon andra ceremonier antingen av sig själv diktat eller de, som främmande äro, i bruket införer . . .»²⁶

Liksom slutorden i KO blevo utgångspunkten för Johan III i den kyrkopolitiska dragkampen, så blev uttalandet i 1572 års kyrkomötesbeslut det av hertig Karl och antiliturgisterna ständigt utnyttjade vapnet.²⁷

Det har sagts, att då Johan III till utgångspunkt för sina reformer tog slutorden i KO, bortsåg han »från kyrkomötets beslut 1572. Ty den ståndpunkt, som prästerna härvid intagit, medgav vad ceremonifrågan beträffade inte att några tillägg gjordes utöver KO.»²⁸ Resonemanget är ohållbart. Konungen stödde sig på slutorden i den år 1571 stadfästa kyrkoordningen. Gentemot prästerna kunde han dessutom invända, att de hade edligen förpliktat sig att efterleva KO, alltså även dess slutord. Uttalandet i kyrkomötesbeslutet 1572 om KO som absolut norm nu och i framtiden i fråga om »ceremonier och kyrkoseder» stred direkt mot den av prästerna avlagda eden

²⁴ KO s. 109.

²⁵ Se särskilt KJÖLLERSTRÖM s. 61.

²⁶ SRA II s. 443 (kurs. förf.).

²⁷ Se särskilt S. KJÖLLERSTRÖM: Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571–1682 (Saml. och stud. till sv. kyrkans hist. 11; 1944) s. 44 ff; DENS.: Kräkla och mitra s. 65 f; R. OHLSSON: Abraham Angermannus. En biografisk studie (Saml. och stud. till sv. kyrkans hist. 13, 1946) s. 96 ff; KERSTIN STRÖMBERG-BACK, spec. s. 282 ff.

²⁸ KERSTIN STRÖMBERG-BACK s. 288 f.

och var ingenting annat än en mot Johan III riktad opinionsyttring,²⁹ som icke kunde anses vara bindande för honom.

Lika litet som prästernas ed 1572 betydde ifrågavarande opinionsyttring, att prästerna hade antagit eller hade stadfäst KO. Stadfästelsen hade gjorts av Johan III 1571. Rättsligt sett skedde ingen förändring genom vad som förekom vid 1572 års kyrkomöte. Uppenbart är, att vid denna tid kunde ett möte av biskopar och andra präster – även om det hade sammankallats på konungens befallning – icke ensamt fatta ett beslut *på kyrkans vägnar*. Härför fordrades, att beslutet biträdades av konungen.³⁰ Att kyrkoordningen fick »kyrklig sanktion» genom beslutet vid 1572 års riksdag³¹ är, om möjligt, ännu oriktigare än att den »antogs» av sagda möte.

Av vad som i det föregående har framhållits kan utan tvekan följande slutsats dragas: *Det finns ingen anledning att använda någon annan benämning på kyrkoordningen än 1571 års kyrkoordning.*

Johan III begärde icke att det av honom sammankallade kyrkomötet 1572 skulle stadfästa KO, men han ålade prästerna att med ed bekräfta, att de skulle efterleva vad denna innehöll. Hotet i ingressens ovan citerade stadfästelsestadgande om »tillbörligt straff» för dem som icke rättade sig efter kyrkoordningen gällde också dennas avslutande mening om framtida förbättringar. Att det därvid icke var fråga om tomma ord skulle visa sig under den följande tiden.

Den här framförda uppfattningen om 1572 års kyrkomötes beslut stämmer – såsom redan ovan har påpekats – icke med den åsikt, som förfäktades av oppositionen mot Johan III. Det var denna opposition, som formulerade besluten vid Uppsala möte år 1593, där det bl.a. hette att den »präntade kyrkoordningen ... anno 72 är

²⁹ Vad här har sagts om karaktären av 1572 års kyrkomötesbeslut rubbas icke av det förhållandet, att Laurentius Petri var med om beslutet (SRA II s. 441, 444). Om ärkebiskopens roll i detta sammanhang se särskilt KJÖLLERSTRÖM s. 65 f.

³⁰ Uttalandet gäller i varje fall för Johan III:s tid. – Frågan om den befogenhet, som kan anses ha tillkommit ett kyrkomöte under den äldre Vasatiden, är icke tillfredsställande utredd, även om spörsmålet då och då har diskuterats i den vetenskapliga litteraturen (utförligast av HOLMDAHL s. 43 ff). I vilken utsträckning kunde t.ex. konungen själv anse sig ha accepterat de fattade besluten genom sina vid kyrkomötet närvarande representanter?

³¹ Jfr ovan noterna 2 och 21.

samtyckt och bejakad bliven».³² Den auktoritativa ställning, som detta mötes beslut kom att intaga, är kanske förklaringen till att spörsmålet om 1572 års kyrkomöte icke har upptagits till närmare granskning. I historiska framställningar har man accepterat den uppfattning, som oppositionen mot Johan III formulerade i Uppsala mötes beslut beträffande den roll 1572 års kyrkomöte spelade för stadfästelsen av KO 1571.

A. Thomson

ZUSAMMENFASSUNG

Johann III und die Bestätigung der Kirchenordnung von 1571

Die erste evangelische Kirchenordnung (KO) Schwedens wird von Humanisten und Theologen durchweg als KO des Jahres 1571 bezeichnet, von modernen Juristen hingegen in der Regel als KO des Jahres 1572. Die letztere Formulierung stützt sich auf die allgemein vertretene Auffassung, dass die KO für die schwedische Kirche erst Gültigkeit erlangte, nachdem sie auf einer Synode im Jahre 1572 angenommen worden war.

Der Entwurf der KO war von Erzbischof Laurentius Petri ausgearbeitet worden. Nachdem einige von König Johann III. geforderte Änderungen vorgenommen worden waren, ging die KO auf Befehl des Königs 1571 in Druck. In der Einleitung wurde festgestellt, dass der König die KO bestätigt habe. Wer sich nicht nach ihr richtete, wurde mit „gebührender Strafe“ bedroht.

1572 berief der König die Geistlichkeit des Reiches zu einer Synode. Es war nicht beabsichtigt, diese die KO annehmen oder bestätigen zu lassen. Der König verlangte vielmehr, dass die anwesenden Geistlichen (und späterhin auch die abwesenden) sich durch einen in der königlichen Kanzlei formulierten Eid dazu verpflichten sollten, die vom König aus eigener Machtvollkommenheit bestätigte KO zu befolgen. Durch die Eidesleistung wurde die Rechtslage nicht beeinflusst. Der Vorgang bildete eine genaue Analogie zu den Ereignissen ungefähr 100 Jahre später bei der Entstehung des Kirchengesetzes von 1686.

Die auf der Synode von 1572 anwesende Geistlichkeit erhob keinerlei Einwände gegen die Leistung des verlangten Eides. Ferner wurde in den Beschluss der Synode eine Erklärung aufgenommen,

³² SRA III: 1 s. 87.

dass man keine Änderungen in den „Zeremonien und Kirchensitten“, die in der KO aufgeführt waren, zulassen werde. Was die Geistlichen somit beschlossen, war indessen nicht eine (vom König gar nicht verlangte) Bestätigung der KO, sondern eine Meinungsäußerung, die sich gegen die – wie man meinte – katholischen Tendenzen des Königs richtete.

Der Beschluss stand nämlich im Widerspruch zu den aller Wahrscheinlichkeit nach auf die Initiative Johanns III. zurückgehenden Schlussworten der KO, in denen es hiess, dass künftige Verbesserungen der KO notwendig werden könnten. Durch ihren Eid hatte die Geistlichkeit auch diese Erklärung angenommen. Da zudem der Beschluss der Geistlichkeit nicht vom König bestätigt wurde, hatte er keine Rechtswirkung.

Der rechtliche Charakter der KO war durch die Bestätigung im Zusammenhang mit dem Druck entschieden worden. Es liegt kein Grund für die Verwendung einer anderen Bezeichnung der KO als Kirchenordnung von 1571 vor.

Der Beschluss der Geistlichkeit auf der Synode im Jahre 1572 wurde zum grundlegenden Argument der Opposition gegen Johann III. Diese Opposition war es, die bei der Synode von Uppsala 1593 den Sieg davontrug. Dort wurde u.a. festgestellt, dass der KO auf der Synode von 1572 „beigepflichtet und zugestimmt“ („samtyckt och bejakad“) worden wäre. Die autoritative Stellung, welche die Beschlüsse der Synode von Uppsala 1593 einnehmen sollten, wurde – entgegen dem Zeugnis der Quellen – entscheidend für die Auffassung der Rolle, die die Synode von 1572 spielte.